

Wojciechowski, Przemysław

Kult Timawusa w antycznej Akwilei

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 29 (309), 73-89

1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Zakład Historii Starożytnej

Przemysław Wojciechowski

KULT TIMAWUSA W ANTYCZNEJ AKWILEI

W 1906 r., podczas demontażu mostu na rzece Aussa niedaleko Akwilei, odnaleziono drugą część słynnego *elogium*¹ Gajusza Semp-roniusza Tuditanusa, konsula 129 r. p.n.e., prowadzącego działania wojenne przeciwko plemionom Taurisków, Istrów, Giapidów, Karnów i Liburnów zamieszkującym obszar między wschodnimi krańcami Cisalpiny a północną Illirią². Odnaleziony fragment tekstu zawierał m.in. dedykację dla bóstwa rzeki Timawus. Odkrycie to dało początek badaniom nad tym mało znanym kultem. Przez dziesięciolecia możliwości badawcze w tym zakresie były jednak bardzo ograniczone. *Elogium* — aż do połowy lat sześćdziesiątych jedyne znane epigraficzne świadectwo kultu Timawusa pochodzące z Akwilei — było przedmiotem kontrowersji wśród epigrafików³. Dotyczyły one zarówno proveniencji zabytku, jak i rekonstrukcji uszkodzonych fragmentów. Niewielką pomoc stanowiły

¹ Inskrypcja określana tradycyjnie jako *elogium* należy w istocie do kategorii *tabulae triumphales*, zob. G. Bandelli, *Ricerche sulla colonizzazione romana della Gallia Cisalpina*, Roma—Trieste 1988 (*Studi e ricerche sulla Galia Cisalpina*, 1), s. 78; idem, Contributo all'interpretazione del cosiddetto *elogium* di C. Sempronio Tuditano, *AAAd*, 35 (1989), s. 113—117; M. J. Strazzulla Rusconi, L'edilizia templare ed i programmi decorativi in età repubblicana, [w:] *La città nell'Italia settentrionale in età romana. Atti del convegno*, Trieste—Roma 1990, s. 296—299. Ze względów praktycznych przyjęło się jednak używać tradycyjnego określenia *elogium*, które pojawiać się będzie również w niniejszym artykule.

² Liv., *Per.*, LIX; Plin., *N.H.*, III, 129; Appian, *Ill.*, 10. Zob. G. Bandelli, *Ricerche*, s. 78—81; M. Pavan, Aquileia città di frontiera, *AAAd*, 29 (1987), s. 22; V. Vedaldi lasbez, Magistri romani ad Aquileia in età repubblicana, *AAAd*, 35 (1988), s. 99—103.

³ W polemice tej udział wzięło wielu wybitnych epigrafików. Próbę podsumowania wyników badań nad *elogium* Tuditanusa stanowi cytowany już artykuł G. Bandellego,

również stosunkowo liczne relacje autorów antycznych, ponieważ Timawus przyciągał ich uwagę głównie ze względu na swoje niezwykle cechy naturalne: podziemny bieg na przestrzeni wielu kilometrów, ciepłe źródła i bardzo liczne odgałęzienia⁴. Poza poetyckim przekazem Marcjalisa, który nazywa Timawusa synem Ledy (*et tu Ledaeo felix Aquileia Timavo*, Mart., IV, 25, 5), jako istotną — biorąc pod uwagę przedmiot naszych rozważań — wskazać można jedynie relację Strabona o świątyni Diomedesa leżącej w pobliżu ujścia Timawusa (okolice dzisiejszego San Giovanni di Duino), identyfikowanej przez antycznego geografę z sanktuarium bóstwa tej rzeki (Strab., V, 1, 8–9).

Zapewne z powodu braku odpowiedniej podstawy źródłowej A. Calderini — autor podstawowego opracowania dziejów Akwilei, zawierającego obszerny rozdział poświęcony życiu religijnemu miasta — zrezygnował z próby analizy kultu Timawusa⁵. Znaczący postęp w badaniach nad tym problemem przyniosło dopiero odkrycie w końcu lat sześćdziesiątych nowych świadectw epigraficznych kultu Timawusa w Akwilei. Pozwoliły one zweryfikować wiele formułowanych wcześniej (głównie przy okazji dyskusji o proveniencji, datowaniu i rekonstrukcji *elogium* Tuditanusa) poglądów na temat tego mało znanego kultu. Obecnie dysponujemy zestawem składającym się z sześciu inskrypcji dedykowanych Timawusowi (zob. aneks na końcu artykułu).

Rzeczą znaną jest, że z wyjątkiem *elogium*, we wszystkich inskrypcjach, w których imię bóstwa się zachowało, pojawia się ono w formie *Temavus*, będącej najprawdopodobniej lokalnym wariantem nazwy rzeki i imienia związanego z nią bóstwa⁶. Wskazuje to na

Contributo, s. 111–127; zob. G. Brusin, Un tempio del Timavo ad Aquileia, *AN*, 39 (1968), col. 7–21.

⁴ Liv., XLI, 1, 2, 2, 1; Ver., *Aen.*, I, 244–245; *Eclog.*, 8, 6; *Georg.*, III, 475; Mart., VIII, 28, 7; Plin., II, 103, 225, 229; III, 128 i 151; Ausonius, *Ordo urb. nob.*, 162; przede wszystkim Strabon, VI, 8–9. Zob. C. Corbato, L'arco del Timavo negli scrittori classici, *AAAd*, 10 (1976), s. 13–21; L. A. Stella, Miti greci dallo Ionio all'alto Adriatico, *AAAd*, 12 (1977), s. 28.

⁵ A. Calderini, *Aquileia romana. Ricerche di storia e di epigrafia*, Milano 1930, s. 25; autor ogranicza się do przedstawienia różnych wariantów rekonstrukcji *elogium*, proponując określenie przedmiotu dedykacji dla Timawusa jako *sacra*, nie podaje jednak żadnych argumentów, które przemawiałyby za takim uzupełnieniem wersu piątego.

⁶ Brak trzech początkowych liter imienia bóstwa na inskrypcji opublikowanej w 1968 r. przez G. Brusina (aneks, nr 3) uniemożliwia określenie, jakiej formy imienia użyto. Przyjęcie sugestii Brusina, że analizowany tekst należy sklasyfikować jako dedykację publiczną pozwala przypuszczać, iż imię pojawiło się w klasycznej, znanej

przedrzymską genezę kultu Timawusa i jego związki z lokalną tradycją również w okresie po fundacji Akwilei. Tego rodzaju relacje zachodzące między bóstwami rzecznyymi — czy szerzej bóstwami wód — a wierzeniami sięgającymi okresu przedrzymskiego są dobrze poświadczane w północnej Italii⁷.

Wyłącznie hipotetyczny charakter mają wszelkie próby bliższego określenia tradycji religijnej, z której wywodził się kult Timawusa. Mimo popularności, jaką cieszyły się bóstwa wodne w strefie objętej wpływami celtyckimi, wydaje się, że początki kultu Timawusa sięgają okresu poprzedzającego pojawienie się Celtów na tym obszarze i wiązać je należy raczej z krzyżującymi się tutaj tradycjami religijnymi pochodzącymi od Wenetów i plemion zamieszkujących Istrię.

W 1989 roku G. Bandelli zaproponował nową lekcję ostatniego wersu elogium Tuditanusa. Brakujący, początkowy fragment tego wersu należy, według niego, uzupełnić: *signum Bo[ri]raei* lub *Ist[ri]raei* ewentualnie *aram Hist[ri]raei* lub *Ist[ri]raei*⁸. Mielibyśmy tu zatem do czynienia z częstym u rzymskich zdobywców zjawiskiem polegającym na próbie pozyskania przychylności bóstw podbitego ludu. W tym kontekście pojawienie się dedykacji dla Timawusa (obok dedykacji dla bóstwa Istrii) wskazywałoby na jego związek z terenem, na którym toczyły się działania wojenne prowadzone przez konsula Gajusza Semproniusza Tuditanusa, oraz na jego wyraźne rodzimy rodowód.

O tym, że kult Timawusa odgrywał znaczącą rolę wśród kultów lokalnych, świadczy nie tylko wybór dokonany przez rzymskiego konsula, lecz także stosunkowo szeroki zasięg terytorialny tego kultu, czego ślad stanowi odkryta w Montereale Valcellina inskrypcja dedykowana temu bóstwu (aneks, nr 6). Duża odległość dzieląca Montereale Valcellina od

z *elogium* Tuditanusa i literatury, formie *Timavus*. G. Brusin, *Un tempio*, col. 23; M. Buora, C. Zaccaria, *Una nuova aretta votiva al Timavo da Monastero di Aquileia*, *AN*, 60 (1989), col. 310.

⁷ G. Susini, *Culti salutari e delle acque: materiali antichi della Cispadana*, *Studi Romagnoli*, 26 (1975), s. 326; I. Chirassi Colombo, *I culti locali nelle regioni alpine*, *AAAd*, 9 (1976), s. 186; M. Bollini, *I culti delle acque salutari in Emilia-Romagna*, *Antiqua*, 7 (1977), s. 22. Na temat kultów bóstw wód zob. M. Nink, *Die Bedeutung des Wassers im Kult und Leben der Alten*, Leipzig 1921; F. Muthmann, *Mutter und Quelle*, Mainz 1977.

⁸ G. Bandelli, *Contributo*, s. 126–127; ze względu na rozmiary brakującego fragmentu autor odrzucił możliwość uzupełnień: *signum Hist[ri]raei*, *signum I[st]ri[ae]*, *aram Bo[ri]raei* oraz *aram I[st]ri[ae]*. Zob. C. Zaccaria, *Nuove proposte di integrazione per la dedica di C. Sempronius Tuditanus al Timavo*, *AN*, 61 (1990), col. 345.

biegu antycznego Timawusa (ok. 80 km) spowodowała, że niektórzy historycy podawali w wątpliwość identyfikację wspomnianej w dedykacji rzeki z Timawusem przepływającym przez terytorium antycznej Akwilei, wskazując zarazem na możliwość istnienia innej rzeki o tej samej nazwie⁹. Obecnie przeważa pogląd, że sfera kultu Timawusa — pierwotnie ograniczająca się do okolic leżących w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki — ulegała stopniowemu rozszerzaniu¹⁰. Sanktuarium, o którym pisze Strabon, było z pewnością głównym ośrodkiem tego kultu w jego najwcześniejszej fazie. Nie jest wykluczone, że jaskinia odkryta koło S. Giovanni di Duino, odgrywająca w okresie cesarskim rolę mitreum, służyła wcześniej właśnie kultowi Timawusa¹¹. Obszar, na którym została założona Akwileja, ze względu na położenie w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki, znalazł się z pewnością stosunkowo wcześnie w strefie oddziaływania kultu Timawusa.

Nowym impulsem w badaniach nad genezą i charakterem kultu Timawusa stało się opublikowanie odkrytej na Monastero (portowa dzielnica antycznej Akwilei) inskrypcji dedykowanej temu bogu (aneks, nr 4). Jej wydawcy — M. Buora i C. Zaccaria — zwrócili bowiem uwagę na dalece odbiegający od rzymskich norm układ zabudowy tej części miasta. Rozbieżności te tłumaczą istnieniem na tym terenie osadnictwa poprzedzającego fundację rzymskiej kolonii. Ta przedrzymska — najprawdopodobniej paleowenecka — osada była usytuowana między biegiem dzisiejszej rzeki o nazwie Pila a antycznym *Natisso cum Torre*. Lokalizacja osady między korytami dwóch rzek jest dobrze poświadczona dla osadnictwa przedrzymskiego na tym obszarze¹². Wydaje się zatem

⁹ P. Sticotti, Timavo, [w:] *Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis*, Trieste 1910, s. 1044; A. Degrassi, Lacus Timavi, *Archeografo Triestino*, 12 (1926), III ser., s. 314, przyp. 35 (= *Scritti vari di antichità*, Roma 1962, s. 716); C. B. Pascal, *The Cults of Cisalpine Gaul*, Collection Latomus LXXV, Bruxelles—Berchem 1964, s. 64—65.

¹⁰ L. Bertacchi, Una piccola ara dedicata al Timavo, *AN*, 38 (1967), col. 10—11; G. Brusin, Un tempio, col. 22; I. Chirassi Colombo, I culti, s. 186; M. Buora, C. Zaccaria, Una nuova, col. 310.

¹¹ L. A. Stella, Miti, s. 28; zob. G. Pross Babrielli, Il Tempietto ipogeo del dio Mitra al Timavo, *Archeografo Triestino*, 35 (1975), ser. IV, s. 5—34; G. Stacul, La grotta del mitreo presso San Giovanni di Duino, *AAAd*, 10 (1976), s. 29—38; G. Cuscito, Revisione delle epigrafi di età romana rinvenute intorno al Timavo, *AAAd*, 10 (1976), s. 60.

¹² M. Buora, C. Zaccaria, Una nuova, col. 310—311; A. M. Adam, Traces de lieux de culte de l'âge du fer en Frioul, *AAAd*, 37 (1991), s. 66.

wielce prawdopodobne, że ośrodek kultu Timawusa istniał na obszarze późniejszej Akwilei jeszcze zanim powstała sama kolonia.

Pewnych wskazówek co do lokalnego charakteru kultu Timawusa w Akwilei dostarcza również analiza antroponomastyczna akwilejskich dedykacji dla tego bóstwa. Niestety dysponujemy tylko dwoma pochodzącymi z tego miasta świadectwami, na których zachowały się możliwe do rekonstrukcji imiona dedykantów. Analiza ta nie może uwzględniać *elogium*, którego wystawca *C. Sempronius Tuditanus* był przybyszem z Rzymu i który, co charakterystyczne, jako jedyny użył klasycznej formy imienia boga — *Timavus*.

Inskrypcja znajdująca się na małym ołtarzu wotywnym, opublikowana w 1967 r. przez L. Bertacchi, jest bardzo poważnie uszkodzona właśnie w części zawierającej imię wystawcy (aneks, nr 2). Rozmieszczenie liter drugiego wersu wskazuje na brak jednej lub dwóch liter na początku wersu pierwszego, pozostałe zaś litery imienia są stosunkowo słabo widoczne. Ich rekonstrukcja stała się przedmiotem polemiki między wydawcami tekstu. Bertacchi, na podstawie — widocznych jej zdaniem — śladów litery *S* na początku wersu stwierdza, że wystawca nosił *praenomen Spurius* (lub *Spurios*), zaś jego *nomen gentile* brzmiało według niej *Erugios*¹³. Włoska uczona wskazuje na możliwość użycia litery *G* zamiast *C* w *gentilicium* dedykanta i na tej podstawie wnioskuje o jego przynależności do *gens Erucia*. Nie dysponujemy jednak żadnym wyraźnym świadectwem obecności przedstawicieli tej *gens* w Akwilei¹⁴. G. Brusin, badając tę samą inskrypcję w niespełna rok po jej opublikowaniu przez Bertacchi, nie odnalazł pozostałości litery *S* na początku wersu, również proponowana przez niego lekcja *Eugicus*, dla *nomen gentile* wystawcy, różni się zasadniczo od propozycji zgłaszanych przez Bertacchi¹⁵. Wyraźne litery *G I C* oraz ślady litery *V* między *C* a końcowym *S* skłaniają do przyjęcia wersji Brusina. Podobnego zdania są Buora i Zaccaria, podkreślają oni jednocześnie znaczenie pojawienia się sufiksu *-icus* w *gentilicium* dedykanta, występującego również w *nomen gentile Tivicus*, należącym do wystawcy opublikowanej przez nich inskrypcji (aneks, nr 4). Oba *gentilicia* możemy zatem zakwalifikować

¹³ L. Bertacchi, Miti, col. 9.

¹⁴ *PIR*², III, 1943, s. 85–86, E 93–98. Poza analizowaną dedykacją dla Timawusa, wskazać można wyłącznie jedną inskrypcję pochodzącą z Akwilei, na której zachował się niewielki fragment imienia wystawcy obejmujący skrót *praenomen Sex(tus)* oraz trzy początkowe litery *nomen gentile*: *Eru[...]*, zob. *CIL*, V, 8380; A. Calderini, *Aquileia*, s. 493.

¹⁵ G. Brusin, *Un tempio*, col. 24–25; zob. również G. Cuscito, *Revisione*, s. 57.

do grupy imion rodowych, które G. Alföldy określa jako „nordadriatische Gentilnamen” — właśnie ze względu na sufiks *-icus* charakterystyczny dla obszaru Wenecji, Istrii i wybrzeża dalmatyńskiego aż po Salonę¹⁶. Uzasadnione wydaje się więc przyjęcie założenia o przynależności ich posiadaczy do zromanizowanych kręgów ludności Akwilei, co stanowi jeszcze jedno świadectwo lokalnego charakteru tego kultu, jeśli wykluczmy przypadkową zbieżność typu obu imion rodowych.

Nie ulega wątpliwości, że akwilejski kult Timawusa — mimo swych bezsprzecznych związków z lokalną tradycją — począwszy od momentu fundacji Akwilei jako kolonii łatyńskiej znalazł się w strefie oddziaływania rzymskich wzorców religijnych. Zwykle istotnym elementem *interpretatio romana* była próba identyfikacji lokalnego bóstwa z którymś z bogów grecko-rzymskiego panteonu. W przypadku Timawusa brakuje wyraźnych śladów takiej bezpośredniej identyfikacji, istnieją za to pewne świadectwa szczególnych relacji łączących go z niektórymi bóstwami klasycznymi.

Przyjmując za podstawę przytoczony na wstępie naszych rozważań przekaz Strabona o świątyni Diomedesa znajdującej się w okręgu kultowym Timawusa, położonym u ujścia rzeki, w pobliżu dzisiejszego Duino, niektórzy uczeni sądzili, że Timawus był lokalnym bóstwem, którego kult Rzymianie powiązali z kultem greckiego herosa¹⁷. Okazuje się jednak, że na dobrze przebadanym obszarze, gdzie według relacji Strabona znajdować się miało opisane przez niego sanktuarium, nie odnaleziono żadnych świadectw kultu Diomedesa, odkryto za to liczne dedykacje dla *Spes Augusta*, Herkulesa i Silwana¹⁸. Wyraźnych śladów

¹⁶ G. Alföldy, Ein „nordadriatischer” Gentilname und seine Beziehungen, *ZPE*, 30 (1978), s. 123–136; zob. M. Buora, C. Zaccaria, Una nuova, col. 310; J. Zajac, *Od Wenetów do Rzymian. Studium epigraficzno-antroponomastyczne (I w. p.n.e. – I w. n.e.)*, Toruń 1991, s. 146.

¹⁷ E. Reisch, Die Statuenbasis des C. Sempronius Tuditanus, *JÖAI*, 11 (1908), s. 286; P. Sticotti, Timavo, s. 1044; A. Degrassi, Lacus, s. 314–315 (= *Scritti vari di antichità*, s. 715–716); R. F. Rossi, La romanizzazione dell’Istria, *AAAd*, 2 (1972), s. 68; I. Chirassi Colombo, I culti, s. 186–187, przyp. 23; M. Pavan, Aquileia, s. 22.

¹⁸ Niewykluczone, że istniała w tym miejscu świątynia *Spes Augusta*, jak sugeruje C. B. Pascal, *The Cults*, s. 32; zob. A. Degrassi, Lacus, s. 311–313 (= *Scritti vari di antichità*, s. 713–714); G. Cuscito, Revisione, s. 49–52; idem, *Il Lacus Timavi dall’antichità al Medioevo. Risonanze poetiche e letterarie sull’antico Timavo*, [w:] *Il Timavo. Immagini, storia, ecologia di un fiume carisco*, Trieste 1989, s. 61–127; zob. F. Mainardis, Notiziario Epigrafico, *AN*, 62 (1991), col. 228–229.

kultu Diomedesa nie odkryto również w Akwilei i jej okolicach¹⁹. Nie wydaje się więc, aby identyfikacja sugerowana przez Strabona miała swoje odbicie w praktyce religijnej, traktowałbym ją raczej jako swoistą *interpretatio graeca* nieznanego Strabonowi lokalnego kultu²⁰.

Odmienną wizję relacji między kultem Timawusa a światem bogów klasycznych znajdujemy u Marcjalisa. Timawus pojawia się tam jako syn Ledy, w którego nurtach poił swego konia jeden z Dioskurów²¹. Między Dioskurami a bóstwami wodnymi istniał jakiś szczególnego rodzaju związek, którego genezy ani natury nie potrafimy wytłumaczyć, ale którego ślady są wyraźnie uchwytnie w materiale archeologicznym²². Posługując się materiałem archeologicznym Bertacchi wykazała istnienie kultu Dioskurów w Akwilei. Jak zwykle jednak, gdy mamy do czynienia z hipotezami konstruowanymi wyłącznie na podstawie świadectw ikonograficznych, musimy zachować wobec nich jak najdalej idącą ostrożność. Uwaga ta dotyczy szczególnie interpretacji wskazanych przez Bertacchi wyobrażeń młodzieńców, zdobiących boczne ściany licznych pochodzących z Akwilei nagrobków. Ich pojawienie się w sztuce nagrobnej ma być głównym argumentem przemawiającym za utożsamieniem owych młodzieńców z Dioskurami — zgodnie ze sposobem, w jaki interpretowano mit o boskich bliźniakach w późnej fazie jego ewolucji. Pewniejsza jest identyfikacja z którymś z Dioskurów młodzieńca, którego wizerunek znalazł się na bocznej ścianie ołtarza wotywnego dedykowanego Jowiszowi²³. Identyfikację z Kastorem lub Polluksem ułatwia nie tylko fakt, że młodzieniec trzyma za uzdę konia — rzecz znamienna, jeśli uwzględnić relację Marcjalisa, lecz także specyfika motywów ikonograficznych umieszczanych na inskrypcjach wotywnych w Akwilei: odwołują się one zawsze do symboliki bóstwa, któremu są

¹⁹ Wyobrażenia Diomedesa w sztuce akwilejskiej są standardowe i nie muszą mieć charakteru kultowego; L. Bertacchi, Miti, col. 11, przyp. 25.

²⁰ L. A. Stella, Miti, s. 28.

²¹ Mart., IV, 25, 5–6: *Et tu Ledaes felix Aquileia Timavo, / hic ubi septans Cyllarus hausit aquas*; Mart., VIII, 28, 7–8: *An tua multifidum numeravit lana Timavum, / quem pius astrifero Cyllarius ore bibit?* Można przypuszczać, że Marcjalis nawiązywał w ten sposób do tradycji wiążącej tę tajemniczą rzekę z wyprawą Argonautów, prowadzoną przez boskich bliźniaków. Uciekając z Kolchidy mieli oni dotrzeć do Adriatyku płynąc jednym z odgałęzień Dunaju (Plin., III, 128). O istnieniu takiego połączenia piszą również Strabon (I, 46) i Wergiliusz (*Aen.*, I, 244–245). Zob. C. Corbato, L'arco, s. 14–16.

²² L. Bertacchi, Miti, col. 12, przyp. 30–32.

²³ *CIL*, III, 785 = A. Calderini, *Aquileia*, s. 144, nr 5.

dedykowane²⁴. Biorąc pod uwagę to kryterium, identyfikowanie wizerunku znajdującego się na ołtarzu Jowisza z którymś z jego synów jest jak najbardziej uzasadnione. Pamiętać jednak trzeba, że samo odkrycie w Akwilei śladów kultu Dioskurów, nawet jeśli przyjąć tezę o jego szerokim rozpowszechnieniu (Bertacchi), nie dowodzi jeszcze istnienia w tym mieście szczególnych związków między tym kultem a kultem Timawusa. Ostateczne rozstrzygnięcie tych wątpliwości przynieść mogą tylko nowe świadectwa epigraficzne (na wzór tych związanych z akwilejskim kultem Belenusa utożsamianego z Apollinem)²⁵, które potwierdziłyby istnienie tego rodzaju powiązań.

Niezależnie od trudności z ustaleniem relacji zachodzących między kultem Timawusa a kultami klasycznymi, za znaczącą oznakę *interpretatio romana*, jakiej podlegał akwilejski kult Timawusa, uznać trzeba istnienie poświęconej mu świątyni. Funkcjonowała ona zgodnie z rzymskimi normami religijnymi, czego dowodzą wyniki prowadzonych w ostatnich latach badań, zarówno historycznych, jak i archeologicznych.

Problem istnienia akwilejskiego sanktuarium Timawusa pojawił się wraz z odkryciem drugiego fragmentu *elogium* Tuditanusa, na którym – jak pamiętamy – znalazła się informacja o dedykacji dla Timawusa. Ustalenie przedmiotu uczynionej przez konsula dedykacji stało się przyczyną wieloletniej polemiki toczącej się w środowisku epigrafików. Propozycje zgłaszane w toku dyskusji były niezwykle zróżnicowane. A. Premerstein – pierwszy wydawca tekstu połączonych fragmentów inskrypcji – sugerował lekcję *agros captos* lub *novos fines*²⁶. Jego propozycja została jednak szybko odrzucona, ponieważ nie uwzględnił on faktu, iż tekst pisany jest wierszem saturnijskim. Dominująca przez wiele lat opinia o słuszności rekonstrukcji *preidam* lub *praedam*, zaproponowanej przez E. Reischa i powtórzonej przez P. Sticottiego oraz A. Degrassiego, opierała się na błędnym (wykazały to późniejsze badania) założeniu o pierwotnej lokalizacji bazy w okręgu kultowym

²⁴ L. Bertacchi, Miti, col. 12–13.

²⁵ Na temat kultu Belenusa-Apollona zob. F. Maraspin, Il culto di Beleno-Apollo ad Aquileia, *Centro Studi e Documentazione sull'Italia romana. Atti*, I (1967/1968), s. 145–161; M. Buora, Un'aretta votiva ad Apollo Beleno trovata a Barbana, *AN*, 43 (1972), col. 41–52; A. Calderini, *Aquileia*, s. 93–111; G. Brusin, Beleno, il nume tutelare di Aquileia, *AN*, 10 (1939), col. 1–26; C. B. Pascal, *The Cults*, s. 124–128.

²⁶ A. von Premerstein, Ein Elogium des C. Sempronius Tuditanus (Cos. 625/129), *JÖAI*, 10 (1907), s. 264.

Timawusa²⁷, leżącym w okolicach Duino, skąd pochodzi druga inskrypcja z imieniem konsula Gajusza Semproniusza Tuditanusa²⁸. Nie wydaje się również możliwe, aby Tuditanus mógł swobodnie dysponować łupem wojennym z prowadzonej przez siebie wyprawy i umieścić go w oddalonym od Rzymu sanktuarium lokalnego bóstwa; na ogół w podobnych przypadkach zwycięski wódz decydował się ofiarować tylko część zdobytego łupu, czego wyrazem było użycie formuły *de praidad* lub innej zbliżonej²⁹. E. Reisch dopuszcza również lekcję *statuam*, za którą opowiadał się jeszcze w połowie lat siedemdziesiątych G. Cuscito³⁰. Ten ostatni, analizując materiał epigraficzny pochodzący z okolic Duino, wiele uwagi poświęcił wspomnianej już bazie z zachowanym imieniem Tuditanusa odnalezionej na tym terenie. Jego zdaniem jest wielce prawdopodobne, że właśnie na niej umieszczono statwę Gajusza Semp-roniusza Tuditanusa, o której pisał Pliniusz³¹. Według włoskiego historyka analogiczna statua znajdowała się na bazie akwilejskiej, ona też stanowiła przedmiot dedykacji, o której wspomina słynne *elogium*.

Obecnie wśród epigrafików najwięcej zwolenników ma teza, wysunięta już w 1908 r. przez F. Büchlera, iż fragment będący przedmiotem analizy należy rekonstruować: *aedem] / dedit Timavo*³². Istotną wskazówką, potwierdzającą postulowane przez Büchlera uzupełnienie wersu czwartego, stało się zaklasyfikowanie wystawionej przez Tuditanusa inskrypcji – określanej tradycyjnie jako *elogium* – do kategorii *tabulae triumphales*. M. J. Strazzulla Rusconi uważa, że tego typu napisy były związane

²⁷ E. Reisch, *Die Statuenbasis*, s. 293; *Inscr. It.*, XIII/3, *Elogia*, 73–75; *Inscr. It.*, X/4, 317; *ILLRP*, 335; Bertacchi odrzuca, co prawda, tezę o pozaakwilejskiej proveniencji zabytku, nie rezygnuje jednak z rekonstrukcji proponowanej przez Reischa (L. Bertacchi, *Miti*, col. 9–10).

²⁸ *CIL*, I², 2503 = *Inscr. It.*, X/4, 317a = Diehl⁵, 203 = *ILLRP*, 334 = *Imagines*, 148 = G. Cuscito, *Reviziona*, s. 53–58, nr 9, il. 4 i 6 = G. Bandelli, *Ricerche*, s. 97, nr 3.

²⁹ *CIL*, I², 48 = *ILLRP*, 100; *CIL*, I², 49 = *ILLRP*, 221, zob. G. Bandelli, *Contributo*, s. 123.

³⁰ G. Cuscito, *Reviziona*, s. 55–56, przyp. 30.

³¹ Plin., *N.H.*, III, 19, 129: *Tuditanus, qui domuit Histros, in statua sua ibi inscripsit: ab Aquileia ad Titium flumen stadia M(M)*.

³² F. Büchler, *Saturnier des Tuditanus Cos. 625/129*, *RhM*, N.F., 63 (1908), s. 321–328; zob. G. Brusin, *Un tempio*, col. 21–26; I. Chirassi Colombo, *I culti*, s. 186; M. J. Strazzulla Rusconi, *L'edilizia*, s. 296–299; C. Zaccaria, *Nuove*, col. 345; G. Bandelli podaje własną propozycję rekonstrukcji tego fragmentu (*aram* lub *spolia heic] dedit*), nie wyklucza jednak również rekonstrukcji Büchlera (G. Bandelli, *Contributo*, s. 123).

z budownictwem sakralnym; jej zdaniem inskrypcja dedykowana przez Tuditanusa Timawusowi była wmurowana w ścianę świątyni, której pozostałości odkryto na Monastero³³.

W obrębie sanktuarium Timawusa musiały się znajdować pierwotnie także oba pochodzące z Akwilei ołtarzyki wotywny (aneks, nr 2 i 4). Wskazuje na to ich wotywny charakter oraz stosunkowo niewielkie rozmiary³⁴. Co do tego, że mamy tu do czynienia z inskrypcjami typu *ex voto*, nie pozostawiają wątpliwości otwory umieszczone w górnej części obu zabytków, służące do zamocowania przedmiotów stanowiących wota składane Timawusowi (być może były to posążki bóstwa). Nie jest wykluczone, że z tej świątyni pochodzi także odkryty przez G. Brusina w akwilejskim baptysterium fragment inskrypcji zawierającej dedykację dla Timawusa (aneks, nr 3). Bardzo zły stan, w jakim się zachowała, uniemożliwia jednak precyzyjne określenie zabytku, którego częścią była analizowana inskrypcja, zanim użyto jej przy budowie baptysterium³⁵.

Przyjmuje się, że występowanie inskrypcji typu *ex voto* łączyło się często z uzdrowicielskim charakterem kultu. Istnieją pewne przesłanki uprawniające do przyjęcia tego założenia także w odniesieniu do kultu Timawusa. Zwróćmy bowiem uwagę, że wotywny charakter mają również dwa pochodzące spoza Akwilei świadectwa tego kultu (aneks, nr 5 i 6), a pewną ilość inskrypcji wotywnych odkryto w pobliżu Duino, gdzie – według relacji Strabona – znajdował się okręg kultowy Timawusa³⁶. Badania nad kultami uzdrowicielskimi w Italii i zachodnich prowincjach cesarstwa potwierdzają istnienie ścisłych związków między tymi kultami a bóstwami wodnymi³⁷.

Pozytywne rozstrzygnięcie problemu istnienia w Akwilei świątyni poświęconej Timawusowi postawiło historyków wobec pytania, czy możliwe jest jej zlokalizowanie. Wydaje się, że najbardziej przekonującą hipotezę na ten temat sformułowała M. J. Strazzulla Rusconi. Wiąże ona

³³ Zob. przyp. 1.

³⁴ Brusin podaje jako przykład dwa inne ołtarzyki wotywny pochodzące z Akwilei, które ze względu na swoje niewielkie rozmiary umieszczono w obrębie świątyni; G. Brusin, *Gli scavi di Aquileia*, Udine 1934, s. 86 i 88; idem, *Un tempio*, col. 25–26.

³⁵ Zob. G. Bandeli, *Ricerche*, s. 85.

³⁶ G. Cuscito, *Revizone*, s. 59.

³⁷ G. Susini, *I culti*, s. 325–327; M. Bollini, *I culti*, s. 22; M. Jaczynowska, *Bogowie uzdrowiciele Galii rzymskiej i ich sanktuaria*, [w:] *Wkład starożytności, średniowiecza i renesansu w rozwój nauk medycznych*, Toruń 1983, s. 81–87; M. S. Bassignano, *La religione: divinità, culti, sacerdoti*, [w:] *Il Veneto nell'età romana*, Verona 1987, s. 323–328.

elogium Tuditanusa, którego pierwsza część została odkryta na Monastero, z odnalezionymi w tej samej części miasta pozostałościami frontonu świątyni z okresu republiki³⁸. Ta koncepcja lokalizacji sanktuarium Timawusa na Monastero znalazła częściowe potwierdzenie w postaci odnalezionej tam dedykacji dla Timawusa (aneks, nr 4). Jak pamiętamy, Buora i Zaccaria wykazali przekonująco istnienie na obszarze późniejszego Monastero przedrzymskiej osady. Lokalizacja świątyni Timawusa na tym terenie koresponduje zatem z dobrze udokumentowaną tezą o lokalnej genezie jego kultu.

Całkowity brak danych dotyczących funkcjonowania sanktuarium Timawusa przed rokiem 129 p.n.e. sprawia, że niemożliwe staje się formułowanie jakichkolwiek hipotez na temat jego początków, możemy jedynie domyślać się jego paleoweneckich korzeni. Istnieją za to pewne przesłanki, na podstawie których możliwa wydaje się próba określenia ram chronologicznych funkcjonowania świątyni w jej zromanizowanej formie.

Przekształcenie paleoweneckiego sanktuarium, tak aby odpowiadało ono rzymskim normom kultowym, wiązać się mogło z działalnością Gajusza Semproniusza Tuditanusa. Świątynia dedykowana przez niego Timawusowi byłaby więc w istocie kontynuacją wcześniej istniejącego ośrodka kultu tego bóstwa, któremu konsul nadał jedynie formy zgodne z rzymskimi kanonami estetycznymi. Przybliżone datowanie tego wydarzenia nie nastęrcza obecnie większych trudności, głównie za sprawą odnalezionego w 1906 r. drugiego fragmentu *elogium*, który zawierał imię konsula roku 129 p.n.e. — Gajusza Semproniusza Tuditanusa. Idea przebudowy sanktuarium zrodziła się zapewne podczas pobytu konsula w Akwilei, będącej bazą prowadzonych przez niego operacji militarnych, m.in. przeciwko wspomnianym w *elogium* Tauriskom (*Taurisci*). *Elogium* z dedykacją dla Timawusa zostało umieszczone w murze świątynnym najprawdopodobniej w momencie ukończenia prac nad przebudową sanktuarium. Musimy jednak pamiętać, że *elogium*

³⁸ M. J. Strazzulla Rusconi, Aquileia e Roma: botteghe locali nella produzione di terrecotte architettoniche, *AAAd*, 30 (1987), s. 155–160; eadem, *Le terrecotte architettoniche della Venetia romana. Contributo allo studio della produzione fittile nella Cisalpina (II a. C. — II d. C.)*, Roma 1987 (*Studia Archeologica* 44), s. 25–27, 75–87, 100–118; G. Bandelli, Contributo, s. 117 i 123; M. J. Strazzulla Rusconi, *L'edilizia*, s. 296–299; zob. również G. Brusin, Un tempio, col. 15; por. G. Bandelli, Le iscrizioni repubblicane, *AAAd*, 24 (1981), s. 216, nr 2, autor wskazuje forum jako miejsce pochodzenia *elogium*.

mogło powstać już po zakończeniu kampanii, a nawet po śmierci Tuditanusa. Ogólnie dziś akceptowaną tezę o datowaniu słynnej inskrypcji na koniec II w. p.n.e. sformułował już na początku naszego stulecia A. Premerstein posługując się kryterium paleograficznym³⁹. Jego koncepcji przeciwstawiła się jednak grupa epigrafików (E. Reisch, E. Maionica, P. Sticotti), którzy nie wykluczali datowania *elogium* na schyłek republiki, bądź nawet epokę Augusta⁴⁰. Możliwości przesuwania daty wystawienia *elogium* poza okres działalności Tuditanusa bardzo poważnie ograniczyło zaklasyfikowanie zabytku do kategorii *tabulae triumphales*. Tego rodzaju inskrypcje były bowiem sporządzane jeszcze za życia bohatera opisywanych wydarzeń, rzadziej w ciągu najbliższych lat po jego śmierci – w przeciwieństwie do elogiów, które mogły powstawać nawet po upływie dziesięcioleci od okresu, do jakiego się odnoszą⁴¹. Za początkową datę istnienia akwilejskiej świątyni Timawusa możemy więc z dużym prawdopodobieństwem uznać rok 129 p.n.e. lub najbliższe lata po tej dacie. Wyniki analizy paleograficznej, brak *cognomen* i zastosowanie formuły *d(onum) d(edit) l(ibens) m(erito)* skłaniają do datowania również pozostałych inskrypcji dedykowanych Timawusowi na koniec II lub początek I w. p.n.e., jak to czynią ich wydawcy⁴². Zastanawiający jest brak świadectw kultu tego bóstwa pochodzących

³⁹ A. von Premerstein, *Ein Elogium*, s. 267; zob. G. Bandelli, *Contributo*, s. 113.

⁴⁰ E. Reisch, *Die Statuenbasis*, s. 294–295 (połowa I w. p.n.e., nie wyklucza datowania nieco późniejszego). Ponieważ zakładali oni pozaakwilejską proveniencję *elogium* (nie dysponowali znanymi obecnie świadectwami kultu Timawusa w Akwilei), wraz z pojawieniem się nowych ustaleń w tym zakresie wysuwane przez nich propozycje datowania zabytku zostały odrzucone; zob. G. Bandelli, *Contributo*, s. 112.

⁴¹ A. von Premerstein, s.v. *elogium*, *RE*, V 2 (1905), col. 2440–2452; E. De Ruggiero, s.v. *elogium*, *DE*, II/3, s. 2099–2102; G. Bandelli, *Contributo*, s. 113–117.

⁴² Jedyńie G. Brusin na podstawie kryterium paleograficznego postuluje datowanie jednej z akwilejskich inskrypcji wotywnych (aneks, nr 2) na okres cesarski (G. Brusin, *Un tempio*, col. 25: „siamo in epoca già imperiale”); L. Bertacchi, posługując się tym samym kryterium, datuje ją na okres republikański (Miti, col. 9: „lettere [...] caratteristicamente repubblicane”). Włoska uczona zwraca uwagę na możliwość wykorzystania formuły *d.d.l.m.* jako dodatkowego kryterium datowania materiału akwilejskiego. Jej zdaniem jest ona wcześniejsza od formuły *v.s.l.m.* Rzeczą zmienną jest pojawienie się na inskrypcji odkrytej w Montereale Valcellina (aneks, nr 6) formularza identycznego ze znanymi ze świadectw akwilejskich; użyto tam również formuły *d.d.l.m.* Inskrypcja jest stosunkowo dobrze zachowana i może być z dużym prawdopodobieństwem datowana na koniec II w. p.n.e., zob. G. Bandelli, *La dedica al Timavo di Ti(berius) Poppai(us) Ti(eri) f(ilius)*, [w:] *Montereale tra protostoria e storia. Contributi preliminari*, Pordenone 1990, s. 200–210.

z okresu cesarstwa. Zważywszy na bogactwo materiału epigraficznego pochodzącego z Akwilei okresu cesarskiego, uzasadnione wydaje się w tym przypadku odwołanie do *argumentum ex silentio* i sformułowanie na tej podstawie hipotezy o zaniku kultu Timawusa w tym mieście w okresie schyłku republiki, bądź na początku okresu cesarskiego. Ze względu na brak odpowiedniej podstawy źródłowej nie potrafimy określić w sposób precyzyjny przyczyn ani przebiegu tego zjawiska. Nie jest wykluczone, że część wyznawców utracił Timawus na rzecz cieszącego się wielką popularnością w Akwilei kultu Belenusu, który przeżywał swój rozkwit w okresie cesarstwa, wykazywał przy tym wiele cech wspólnych z kultem Timawusa⁴³. Jednym z powodów zaniku akwilejskiego kultu Timawusa, choć na pewno nie najważniejszym, mogła się okazać sama lokalizacja poświęconej mu świątyni. Trzeba bowiem pamiętać, że ludność Monastero, gdzie najprawdopodobniej mieściło się sanktuarium Timawusa, była w okresie cesarskim zdominowana przez przybyszów ze Wschodu, o czym zdecydował portowy charakter dzielnicy. Nie mogło to pozostać bez wpływu na kształt życia religijnego w tej dzielnicy. Mocno związany z lokalną tradycją kult Timawusa mógł w tych nie sprzyjających warunkach nie sprostać „konkurencji” kultów o wschodnim rodowodzie, których świątynie powstawały właśnie w tej części miasta⁴⁴.

Ciągle bardzo skromna baza źródłowa, jaką dysponujemy badając kult Timawusa, sprawia, że większość wniosków pojawiających się w toku naszych rozważań nie wykracza poza sferę hipotez. Stosunkowo dobrze udokumentowana wydaje się teza o przedrzymskiej (paleoweneckiej?) genezie kultu Timawusa. Przynależność wystawców obu akwilejskich inskrypcji wotywnych dedykowanych Timawusowi do nierzymskich, lecz zromanizowanych kręgów ludności Akwilei świadczy o zachowaniu związku kultu Timawusa z lokalną tradycją także w okresie rzymskim. Również teza o istnieniu w Akwilei świątyni poświęconej Timawusowi, co wskazywałoby na znaczącą rolę tego bóstwa w akwilejskim panteonie okresu republikańskiego, nie wywołuje obecnie zastrzeżeń historyków badających to zagadnienie⁴⁵. Pozostałe hipotezy, zarówno te dotyczące związków Timawusa z kultami grecko-rzymskimi, jak i te zmierzające do wytyczenia chronologicznych ram funkcjonowania

⁴³ Zob. przyp. 24.

⁴⁴ A. Calderini, *Aquileia*, s. CXI i 134–136; zob. Th. Mommsen, *CIL*, V, 8211 (kom.).

⁴⁵ G. Bandelli, *Ricerche*, s. 93–94.

sanktuarium, muszą być traktowane z jak największą dozą ostrożności. Należy mieć nadzieję, że systematycznie powiększający się materiał epigraficzny, jakiego dostarczają prowadzone na terenie Akwilei prace wykopaliskowe, pozwoli na ich rychłe zweryfikowanie.

ANEKS

Nr 1

Elogium Gajusza Semproniusza Tuditanusa, inskrypcja zachowana w dwóch fragmentach

1a – część lewa (0,275 m – 0,345 m – 0,33 m) odkryta w Akwilei (Monastero) w 1788 r.,

1b – część prawa (0,28 m – 0,22 m – 0,33 m) odkryta w trakcie demontażu mostu na rzece Aussa, między Cervignano a Mosculi, w 1906 r.

Tekst po zestawieniu obu fragmentów:

[ex intine]re et Tauriscos C[arnosque et Liburnos]
 [ex montib]us coactos m[.....]
 [diebus te]r quincis qua[ter ibei super]auit
 [sueis] signeis cons[ilieis prorut]os Tuditanus.
 [Ita Roma]e egit triumphu[m, aedem]dedit Timauro;
 [aram Ist]riac[i] restituit magist[re]is tradit.

CIL V 39* + 8270 = ILS 8885 = CIL I² 652 = Inscr. It. X/4,371b, c = ILLRP 335 = Imagines 147 = Bandelli, 1981, s. 216, nr 2 = Bandelli, 1988, s. 97, nr 2 = AE 1991, 766; zob. również Bandelli, 1989, s. 111–131.

Nr 2

Baza cylindryczna (śr. 0,14 m, wys. 0,19 m) odkryta w Akwilei (Cassis) w 1965 r.

[...]rugios lub: [...]Eugicus
 Temauro
 D(onum) D(edit) L(ibens) M(erito).

Bertacchi, 1967, col. 7–14, il. 1 i 2 = Brusin, 1968, col. 24–25, il. 5 = AE 1969/1970, 200 = Cuscito, 1976, s. 57 = Bandelli, 1981, s. 217, nr 15; zob. również Mainardis, 1991, col. 229.

Nr 3

Fragment bloku (0,22 m—0,68 m—0,23 m) odnaleziony w Akwilei (baptysterium) w 1968 r.

[Tem]auo lub [Tim]auo don[um] lub don[o]
[me]rito.

Brusin, 1968, col. 23, il. 4 = Bandelli, 1981, s. 217, nr 14 = *CIL* I² 2, 4, 3416; zob. również Mainardis, 1991, col. 229.

Nr 4

Baza (0,21 m—0,12 m—0,135 m) odnaleziona w Akwilei (Monastero), dokładna data odkrycia nieznana (opublikowana w 1989 r.)

M(anius) Tiualicu[s]
Temauro
D(onum) D(edit) L(ibens) M(erito).

Buora-Zaccaria, 1989, col. 309—311 = *AE* 1990, 391.

Nr 5

Baza (0,41 m—0,43 m—0,26 m) odnaleziona w Duino, w 1924 r.

Temauro
uoto
[suscep]to
[...]

CIL I² 2647 = *Inscr. It.* X/4, 318 = *ILLRP* 261 = *Imagines* 113 = Brusin, 1968, col. 21 = Cuscito, 1976, s. 59, nr 11 = Bandelli, 1981, s. 219, nr 26.

Nr 6

Baza (0,25 m—0,19 m) odnaleziona w Montereale Valcellina, w 1924 r.

Ti(iberius) Poppai(us) Ti(beri) f(ilius)
Temauro
D(onum) D(edit) L(ibens) M(erito).

CIL I² 2195 = *ILS* 3900 = Pais 380 = *ILLRP* 262 = Brusin, 1968, col. 21—22, il. 3 = Bandelli, 1981, s. 219, nr 20 = Zaccaria, 1990, col. 344 = *AE* 1991, 759; zob. Bandelli, 1990, s. 200—210.

WYKAZ SKRÓTÓW ZASTOSOWANYCH W ANEKSIE

- Bandelli, 1981 — G. Bandelli, Le iscrizioni repubblicane, *AAAd*, 24 (1981)
- Bandelli, 1988 — G. Bandelli, *Ricerche sulla colonizzazione romana della Gallia Cisalpina*, Roma—Trieste 1988 (*Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina*, 1)
- Bandelli, 1989 — G. Bandelli, Contributo all'interpretazione del cosiddetto *elogium* di C. Sempronio Tuditano, *AAAd*, 35 (1989)
- Bandelli, 1990 — G. Bandelli, La dedica al Timavo di *Ti(berius) Poppai(us) Ti(eri) f(ilius)*, [w:] *Montereale tra protostoria e storia. Contributi preliminari*, Pordenone 1990
- Bertacchi, 1967 — L. Bertacchi, Una piccola ara dedicata al Timavo, *AN*, 38 (1967)
- Brusin, 1968 — G. Brusin, Un tempio del Timavo ad Aquileia, *AN*, 39 (1968)
- Buora-Zaccaria, 1989 — M. Buora, C. Zaccaria, Una nuova aretta votiva al timavo da Monastero di Aquileia, *AN*, 60 (1989)
- Cusito, 1976 — G. Cusito, Revisione delle epigrafi di età romana rinvenute al Timavo, *AAAd*, 10 (1976)
- Mainardis, 1991 — F. Mainardis, Notiziario Epigrafico, *AN*, 62 (1991)
- Zaccaria, 1990 — C. Zaccaria, Nuove proposte di integrazione per la dedica di *C. Sempronius Tuditanus* al Timavo, *AN*, 61 (1990)

LE CULTE DE TIMAVUS DANS L'AQUILÉE ANTIQUE

Résumé

Le nouvel matériel épigraphique qui nous est parvenu grâce aux travaux menés sur les terrains d'Aquilée antique, nous de compléter notre savoir au sujet du culte de Timavus dans cette ville vérifier certains hypothèses concernant ce culte peu connu. Il n'y a pas de doutes que les débuts du culte de Timavus datent de la période d'avant la constitution de la colonie romaine. Timavus est un dieu qui appartient à la catégorie des divinités de l'eau. Les liens avec ce type des cultes et la tradition locale sont bien prouvés. Par exemple dans l'application constante dans l'épigraphie aquiléenne de forme *Temavus*, qui était certainement une variante locale du nom de fleuve, dont le nom classique était *Timavus*. Certaines indices pour la genèse locale de ce culte viennent d'analyse antroponomastique des inscriptions aquiléennes dédiées à cette divinité (le suffix *-icus* dans les noms des deux fondateurs). La reconstruction du 5ème vers d'elogium de *G. Sempronius Tuditanus* nous permet de résoudre positivement la question de l'existence à Aquilée d'un temple consacré au culte de Timavus. Conformément aux données, dont nous disposons actuellement, nous pouvons admettre l'hypothèse, que ce temple était la continuation d'un sanctuaire préromain (probablement paléovénète) consacré à cette divinité. Certes vers 129

av. J.-C. il fut reconstruit conformément aux canons romains esthétiques et religieux. Il faut relier ce fait avec l'activité de consul *G. Sempronius Tuditanus* sur ce terrain. Deux inscriptions d'Aquilée datent de la même époque. Leur appartenance au genre *ex voto* témoigne en même temps du caractère de guérisseur de ce dieu. Le sanctuaire de Timavus fonctionnait à Aquilée le plus probablement jusqu'à la fin de la république. En vue du manque des témoignages de culte de Timavus datant de l'époque de l'Empire on peut supposer que le culte de Timavus disparut à ce temps-là.